

BADIIY PORTRET VOQELIKNI BADIY TASVIRLASHNING O‘ZIGA XOS USULI

Ergashev Aslbek Hamza o‘g‘li,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Rus adabiyotshunosligi kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD
aslbek.chdpu@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada badiiy kompozitsiya va portretning adabiy asardagi o‘rni, ularning voqelikni badiiy aks ettirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, portretning xarakter yaratish, inson ruhiyatini ochib berish hamda asar g‘oyaviy-badiiy yaxlitligini ta‘minlashdagi roli yoritiladi. Shuningdek, jahon va o‘zbek adabiyoti namunalari asosida kompozitsiya va portretning struktur-semantik xususiyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: badiiy kompozitsiya, portret, xarakter, voqelik, obraz, psixologizm, syujet, badiiy til, struktur-semantika.

Аннотация. В статье анализируется роль художественной композиции и портрета в литературном произведении, их значение в отражении действительности. Особое внимание уделяется функции портрета в создании характера, раскрытии внутреннего мира человека и обеспечении идейно-художественной целостности произведения. На примерах мировой и узбекской литературы раскрываются структурно-семантические особенности композиции и портрета.

Ключевые слова: художественная композиция, портрет, характер, реальность, образ, психологизм, сюжет, художественный язык, структурная семантика.

Abstract. The article examines the role of artistic composition and portrait in literary works, focusing on their significance in representing reality. Particular attention is given to the function of portrait in character development, revealing the inner world of a person, and ensuring the ideological and artistic integrity of a work. Based on examples from world and Uzbek literature, the structural and semantic features of composition and portrait are analyzed.

Keywords: artistic composition, portrait, character, reality, image, psychologism, plot, literary language, structural semantics.

Kirish. Inson tomonidan idrok etilayotgan har qanday voqelik muayyan tuzilishga ega bo‘lib, u kompozitsiya orqali mukammallikka erishadi. Zero, kompozitsiya asarning badiiy ishlanganlik darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Uning eng muhim sharti esa hayot haqiqatini to‘g‘ri tanlash va uni mantiqiy asosda ifodalashdan iborat. Yozuvchi bu jarayonni yillar davomida o‘z ongida g‘oya sifatida shakllantiradi, hayotni chuqur o‘rganadi, inson dardini anglaydi va falsafiy mushohada sari intiladi. Shu bilan birga, u kompozitsion yaxlitlikni ta‘minlash, g‘oyaviy bo‘shliqlarni to‘ldirish hamda insonning iztirob, quvonch va kechinmalarini umumlashma darajasida ifodalashga harakat qiladi.

Bu kabi uyg‘unlik Hojimurod, Oq tunlar, shuningdek, Shukur Xolmirzayev va Xurshid Do‘stmuhammad qissalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Mazkur asarlarda kompozitsiyaning ichki muvozanatini saqlash, struktur-semantik jihatdan mukammallikka erishish yo‘lida muhim izlanishlar olib borilganini ko‘rish mumkin. Qissalar voqelikni oddiy bayon qilish asosida emas, balki o‘ziga xos ifoda mezonlari orqali tasvirlaydi. Ayniqsa, xarakter yaratish, inson ruhiyatini chuqur talqin qilish va obrazlarga mazmun

yuklash jarayonida hayotiy voqealar muhim badiiy asosga ega bo'ladi. Badiiy til esa ana shu mezonlar orqali voqelikni chuqur anglash va ifodalash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Badiiy xarakter muammosi yuzasidan rus olimlari Mikhail Bakhtin, Yuri Borev, Valentin Khalizev, Anatoly Yesin, Leonid Timofeyev, Nikolai Tamarchenko kabi tadqiqotchilar muhim ilmiy ishlar olib borganlar. O'zbek adabiyotshunosligida esa Maqsud Qo'shjonov, Bahodir Sarimsoqov, Tohir Boboyev, Erkin Xudoyberdiyev, Ulug'bek Normatov, Abdug'afur Rasulov, Qozoqboy Yo'ldoshev, Sirojiddin Meliyev, Abduqodir Ulug'ov, Dilmurod Quronov, Bahrom Karimov, Ulug'bek Jo'raqulov kabi olimlar ayrim asarlar misolida xarakter yaratish masalalarini tahlil qilganlar.

Akademik Maqsud Qo'shjonov kompozitsiyani asardagi qismlar, obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g'oyaviy maqsad asosida uyg'unlashuvi sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha, kompozitsiya faqat tashqi tuzilish emas, balki ichki mazmunni tashkil etuvchi murakkab va aniq qonuniyatlarga ega tizimdir. Darhaqiqat, badiiy asarda til, obrazlilik, syujet, tasvir vositalari, psixologizm, kulminatsiya, portret va peyzaj kabi unsurlar kompozitsiya markazida birlashadi. Kompozitsiyasiz asar mavjud bo'la olmaganidek, badiiy vositalarsiz yozuvchi maqsadini to'liq ifodalash qiyinlashadi. Shu bois har qanday janr – qissa, roman, hikoya yoki esse – o'zining markaziy g'oyasini aynan kompozitsiya orqali mukammal ifodalaydi.

Prof. Qozoqboy Yo'lchiyev ham kompozitsiyaning vazifasini izohlar ekan, u asardagi hayotiy materiallarni yagona tizimga birlashtirib, syujet, personajlar portreti va peyzaj tasvirlari orqali xarakterlarni ochib berishini ta'kidlaydi. Demak, kompozitsiya nafaqat voqealarni tartibga soladi, balki obrazlarning mohiyatini ochishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda badiiy portret va kompozitsiyaning adabiy asardagi funksional xususiyatlarini yoritishda struktur-semantik, qiyosiy-tipologik hamda psixologik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida jahon va o'zbek adabiyoti namunalari asosida portret tasvirining xarakter yaratish, qahramon ruhiyatini ochish hamda syujet-kompozitsion yaxlitlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, matn tahlili orqali portretning badiiy-estetik va g'oyaviy yukini ifodalovchi lingvopoetik vositalar aniqlanib, ularning voqelikni badiiy aks ettirishdagi ahamiyati asoslandi.

Tahlillar va natijalar. Kompozitsiyaning muhim unsurlaridan biri – portretdir. Portret orqali yozuvchi qahramonning nafaqat tashqi qiyofasini, balki ichki dunyosini ham ochib beradi. Zamonaviy adabiyotda portret tobora ramziy va metaforik talqin bilan boyib bormoqda. Adabiyotshunoslikda portret personajning tashqi ko'rinishini tasvirlash orqali uning xarakterini ochishga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin etiladi. U shartli ravishda statik va dinamik turlarga ajratiladi: statik portretda tasvir mufassal va batafsil berilsa, dinamik portret voqealar jarayonida, harakat davomida ochib boriladi.

Masalan, Lev Tolstoyning Hojimurod asarida portret tasviri orqali inson ruhiyati, tabiat manzarasi va voqelik uyg'un holda ifodalanadi. Yozuvchi tabiat tasviri orqali qahramon xarakterining ichki qatlamlariga kirib boradi. Asarda Hojimurod obrazi orqali vatanparvarlik, insoniylik va ozodlik g'oyalari ilgari suriladi. Shuningdek, yozuvchi urushning fojeali oqibatlarini ham tasvirlab, hayot haqiqatini teran ochib beradi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, badiiy portret nafaqat tashqi tasvir vositasi, balki asarning g'oyaviy-estetik yukini o'zida mujassam etuvchi muhim komponentlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U orqali yozuvchi qahramonning individual xususiyatlarini umumlashma darajasiga ko'taradi, natijada esa alohida obraz butun bir ijtimoiy qatlam yoki davr ruhiyatining ifodasiga aylanadi. Bunday yondashuv badiiy asarda tipiklashtirish jarayonining yuzaga kelishiga xizmat qiladi.

Ayniqsa, portretning psixologik tahlil bilan uyg'unlashuvi xarakter yaratishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jihat Fedor Dostoyevskiy ijodida yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning Oq tunlar asarida qahramon ruhiyati tashqi tasvir va ichki monologlar uyg'unligida ochib beriladi. Natijada portret oddiy tasvir darajasidan chiqib, inson ongining murakkab qatlamlarini yorituvchi vositaga aylanadi.

O'zbek adabiyotida ham portret yaratish an'analari izchil rivojlangan. Xususan, Shukur Xolmirzayev asarlarida qahramonlarning tashqi ko'rinishi ularning ichki kechinmalari bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. Bu esa obrazlarning hayotiylikini ta'minlab, o'quvchi tasavvurida aniq va jonli manzara hosil qiladi. Xuddi shuningdek, Xurshid Do'stmuhammad ijodida ham portret ramziy ma'no kasb etib, zamonaviy insonning ruhiy iztiroblari va ichki ziddiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

Badiiy portretning yana bir muhim jihati – uning kompozitsion vazifasidir. U asar strukturasi muayyan o'rin egallab, syujet rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ba'zan portret voqealar rivojini sekinlashtirib, o'quvchini mulohazaga chorlaydi, ba'zan esa aksincha, voqealarga dinamik tus bag'ishlaydi. Shu ma'noda portret kompozitsiyaning ritmini belgilovchi omillardan biri sifatida ham qaraladi.

Zamonaviy adabiy jarayonda portretning funksional doirasi yanada kengayib bormoqda. Endilikda u nafaqat individual obrazni ochish, balki muallifning estetik qarashlari, falsafiy mushohadalari va ijtimoiy pozitsiyasini ifodalash vositasiga ham aylanmoqda. Bu esa badiiy portretni ko'p qatlamli va ko'p ma'noli fenomen sifatida talqin etish imkonini beradi.

Shunday qilib, badiiy portret kompozitsiyaning ajralmas qismi bo'lib, u orqali yozuvchi voqelikni nafaqat tasvirlaydi, balki uni chuqur tahlil qiladi, umumlashtiradi va estetik jihatdan qayta yaratadi. Natijada esa o'quvchi nafaqat obrazni ko'radi, balki uni his etadi, anglaydi va ma'naviy jihatdan idrok qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, badiiy kompozitsiya, portret, peyzaj va boshqa tasviriy vositalar uyg'unligi asarning estetik qiymatini belgilaydi. Aynan shu uyg'unlik orqali yozuvchi voqelikni chuqur va ta'sirchan tarzda ifodalashga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baxtin M.M. Problemi poetiki Dostoyevkogo. – M. Xudojestvonnaya literatura, 1972.
2. Lev Tolstoy. Hojimurod. – Toshkent: Adabiyot va san'at. 1978.
3. Qo'shjonov M. Ijod saboqlari. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1978.
4. Quronov D., va boshq. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.

